

УДК 94:001.3:[027.1:616-051(477.83)“15/16”]

БІБЛІОТЕКА ЕРАЗМА СИКСТА

Ярослав-Юрій МАКАР

Український католицький університет,
кафедра історії,
вул. Л. Свенціцького, 17, 79011, м. Львів, Україна
e-mail: ymakar@ucu.edu.ua
DOI: 10.15330/gal.38.62-79
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-3641-7593>

У статті вперше здійснено комплексний аналіз приватної бібліотеки львівського патриція і доктора медицини Еразма Сикста – найбільшої книгозбірні серед відомих приватних зібрань Львова першої половини XVII ст. Мета дослідження – реконструювати склад бібліотеки та визначити її місце в інтелектуальному середовищі ранньомодерного міста. Завдання полягають у з’ясуванні тематичної, хронологічної та географічної структури книгозбірні, а також у порівнянні її з іншими бібліотеками львівських патрициїв. Методологічною основою стали підходи історичної реконструкції, інтелектуальної історії та історії книжкової культури; використано джерелознавчий, порівняльний та кількісний методи. У результаті встановлено, що бібліотека Сикста мала виразний фаховий профіль із домінуванням медичної та природничої літератури, демонструвала широку географію авторів і високий ступінь академічної інтегрованості до європейського книжкового простору.

Перспективи подальших студій пов’язані з аналізом подібних приватних зібрань у Центрально-Східній Європі. Практичне значення дослідження полягає у внеску до вивчення історії освіти, наукових комунікацій та інтелектуальних мереж ранньомодерного Львова, що може впливати на сучасні уявлення про культурну спадщину міста та формування локальних історичних наративів.

Ключові слова: Еразм Сикст, Львів, приватна бібліотека, книжкова культура, медицина, гуманізм, інтелектуальна історія, Ренесанс.

В епоху Ренесансу і раннього бароко Львів був осередком культурних і інтелектуальних впливів, де схрещувалися західноєвропейські та східноєвропейські традиції. У місті діяли католицькі, православні, вірменські та єврейські громади, що сприяло різнобічному інтелектуальному життю. Винахід книгодрукування та розвиток книготоргівлі, зокрема активне функціонування книжкових ринків і поява мереж розповсюдження, значно розширили доступність книжок у Львові. Друкарні, що з’явилися в місті з 1570-х рр. (зокрема друкарня Івана Федоровича), забезпечували місцеве виробництво, але саме книги, що потрапляли до Львова через торгівлю, створили умови для формування приватних бібліотек¹.

Історіографія книжкової культури Львова представлена працями низки дослідників. Зокрема, Ярослав Ісаєвич досліджував витоки українського книговидання², а Юзеф Скочек опублікував інвентарні списки бібліотек львівських міщан, що засвідчили їхні широкі інтелектуальні інтереси³. Однак, попри загальний інтерес до приватних бібліотек ранньомодерного Львова, найбільша серед відомих приватних зібрань міста першої половини XVII ст. – книгозбірня лікаря Еразма Сикста, що нараховувала 750 томів, – досі не була предметом комплексного наукового аналізу.

Метою цієї статті є реконструкція складу бібліотеки Еразма Сикста та визначення її місця в інтелектуальному середовищі ранньомодерного Львова. Для досягнення мети поставлено такі **завдання**: з’ясувати тематичну, хронологічну та географічну структуру книгозбірні, а також порівняти її з іншими відомими бібліотеками заможних львівських міщан.

¹ Jędrzejowska A. Książka polska we Lwowie w XVI wieku. Lwów : Towarzystwo Naukowe, 1928. S. 45.

² Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича, 2002.

³ Skoczek J. Lwowskie inwentarze biblioteczne w epoce renesansu. Lwów : Towarzystwo Miłośników Książki, 1939.

Аби повною мірою оцінити унікальність та значення книгозбірні Еразма Сикста, необхідно спершу окреслити загальний контекст, у якому вона формувалася. До кінця XVI ст. грамотність серед міщан зростала, а приватні бібліотеки ставали звичним явищем⁴. Збирати власну книгозбірню було ознакою престижу для міського патриціату. Особливо вирізнялися лікарі та правники, які були власниками найбільших приватних бібліотек світських осіб у Львові XIV–XVII ст.

У Львові місцеві патриції володіли значними книгозбірнями. Зокрема Ю. Скочек опублікував 39 інвентарних списків книжок, знайдених у заповітах львівських міщан кінця XVI – першої половини XVII ст. Ці каталоги включають 3273 книги, що є важливим доказом широких інтелектуальних інтересів львівських міщан⁵.

Освітні зв'язки між Львовом і європейськими університетами були тісними, особливо серед представників міського патриціату. Багато львів'ян навчалися в Італії, Німеччині, Чехії, серед них і представники родини Алембеків, німецького походження. Вони не лише здобували освіту, а й подорожували, привозячи з собою нові книжки, підходи до викладання, знання з філософії, медицини та права⁶. Через такі контакти ідеї гуманізму поширювалися у Львові ще до появи єзуїтського колегіуму – через особисті мережі, обмін листами та інтелектуальні впливи. У професійному середовищі міщан дедалі частіше з'являлись ренесансні уявлення про право, організацію знань і функцію освіти⁷.

Вплив освітніх контактів добре простежується на прикладі Яна Алембека – львівського патриція, який підтримував зв'язки з фламандським ученим Юстусом Ліпсієм⁸. У 1618 р. Алембек навіть сам опублікував у Кельні латиномовну працю «*Topographia civitatis Leopolitanae*»⁹. Подібні приклади свідчать: львівські інтелектуали були не ізольованими споживачами знань, але активними учасниками загальноєвропейського обміну. Крім листування та поїздок, обмін ідеями відбувався і через книжкову торгівлю – особливо завдяки зв'язкам із Сілезією, Краковом і Вроцлавом¹⁰. У самому Львові діяли як братська школа при Успенському братстві, так і єзуїтський колегіум (від 1608 р.), що поступово формували освітню інфраструктуру міста.

Отже, на початок XVII ст. у Львові склалися умови, сприятливі для формування приватних бібліотек. Освіченість міщан зростала, друкарні та книжкові ринки забезпечували доступ до літератури, а міжнародні зв'язки відкривали шлях до найновіших європейських видань.

На цьому тлі сформувалась бібліотека Еразма Сикста, львівського міського лікаря та члена магістрату, яка нараховувала 750 томів – найбільше серед відомих приватних зібрань у місті першої половини XVII ст.¹¹ Для порівняння: більшість інвентарів містили кілька десятків або сотень книг. Найближчими до неї за масштабом і характером були бібліотеки Яна Залеського¹², Марціна Кампіана¹³ та Яна Алембека – саме з ними далі буде проведено порівняння.

⁴ Ісаєвич Я. Назв. праця. С. 356.

⁵ Skoczek J. Op. cit. S. 101–429.

⁶ Осіп'ян О. «*Topographia civitatis Leopolitanae*» Іоганна Алембека початку XVII ст. як джерело з історії Львова: когнітивна рамка, наративні стратегії. *Український історичний журнал*. 2010. № 4. С. 194.

⁷ Hoshko T. The influence of Renaissance humanism on the legal ideas of townspeople in the Ruthenian lands of Crown Poland between the fifteenth and the first half of the seventeenth century. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*. 2023. Vol. 85. P. 7–46.

⁸ Юст Ліпсій (1547–1606) – фламандський гуманіст, латиномовний автор, історик і теоретик неостойцизму. Професор Левенського та Лейденського університетів. (Justus Lipsius. *Encyclopaedia Britannica*. 15.10.2024. URL: <https://www.britannica.com/biography/Justus-Lipsius> (дата звернення: 16.05.2025))

⁹ Осіп'ян О. Назв. праця. С. 195–196.

¹⁰ Janeczek A. Studia nad początkami Lwowa. *Rocznik Lwowski*. 1993–1994. URL: <https://www.lwow.com.pl/rocznik/93-94/poczatki.html> (дата звернення: 08.05.2025).

¹¹ Ісаєвич Я. Назв. праця. С. 362–363.

¹² Ян Залеський – львівський лавник (1559–1561), райця (1561–1589) та бурмистр (1564). (Kapral M. *Urządnicy miasta Lwowa w XIII–XVIII wieku*. Spisy. Toruń : Wyd-wo Adam Marszałek, 2008. S. 221, 418).

¹³ Марцін Кампіан (бл. 1574–1629) – львівський патрицій, лікар і тричі райця міста. Освіту здобував у Кракові та Італії. Конфліктував із частиною міщанства, зокрема з Еразмом Сикстом, що зрештою призвело до втрати посади (Макар Я.-Ю. Львів проти Марціна Кампіана: судова справа і її наслідки (1628–1629 роки). Львів, 2021. С. 90–106).

Повертаючись до бібліотеки Еразма Сикста, варто зауважити, що більшу частину книг придбав він сам, під час навчання у Польщі та Італії¹⁴. Однак можна припустити, що частину книг зібрав його батько Тома Сикст, який був членом ради сорока мужів¹⁵. Крім цього, Еразм був шанованим у місті вченим, через що інші патріції дарували йому книги, а інколи навіть заповідали частину власної бібліотеки. Наприклад, лікар та райця Станіслав Дибовіцький¹⁶ заповів Сиксту половину своєї бібліотеки, бо вважав свої книги скарбом і боявся, що після смерті його книги або пропадуть разом зі сміттям, або будуть пошкодженні його дочками¹⁷.

Після смерті Еразма Сикста 1635 р. було складено інвентар його майна, що включав каталог бібліотеки з 750 книг. Цей перелік охоплював праці з медицини, права, теології та класичної літератури. Згодом його опублікував Ю. Скочек¹⁸.

Бібліотека Еразма Сикста не була лише статусним атрибутом – вона слугувала важливим інструментом для його особистої наукової діяльності. Завдяки поєднанню університетської освіти та доступу до найновіших медичних трактатів і класичних творів, Сикст сформувався як учений і як лікар-практик. Його знання стали основою для написання кількох наукових праць, зокрема бальнеологічного трактату *«Про теплиці в Шклі»* (1617), де він посилався на авторитетів античної та ренесансної медицини¹⁹.

Цей трактат був відомий серед львівських інтелектуалів, що підтверджується його наявністю у бібліотеках міста. Згідно з дослідженням Юзефа Скочека, праці Сикста фігурували щонайменше в трьох із десяти проаналізованих львівських бібліотек, інвентарі яких датуються 1620–1651 рр.²⁰

Склад книгозбірні

Щоб проаналізувати бібліотеку Еразма Сикста, потрібно було детально розглянути весь список книг у його бібліотеці. Оскільки повні тексти видань були недоступними, базовим матеріалом для дослідження стали їхні назви та атрибуції. Для глибшого розуміння складу колекції була створена окрема табличка, де кожену книгу було вписано із зазначенням основних характеристик. У процесі роботи проводилася перевірка назв через відкриті джерела та бібліографічні бази, що дозволило уточнити тематику творів, хронологію створення текстів і географічне походження авторів.

Зібрані дані стали підставою для трьох основних напрямів аналізу: тематичного, географічного та хронологічного. Тематичний аналіз дав змогу визначити домінуючі сфери знань у бібліотеці. Дослідження походження авторів допомогло відтворити інтелектуальне оточення Сикста. Хронологічна структура показала, як у бібліотеці співіснували антична спадщина, середньовічні знання і новітні ідеї епохи Ренесансу.

Тематичний розподіл

З 750 книг у бібліотеці Сикста 313 вдалося визначити як медичні – це становить 41,73 % усієї колекції. Друге місце за кількістю посідає художня література (87 книг, 11,60 %), третє – філософія (75 книг, 10,00%). Значну частку становлять релігійно-теологічні твори – 73 книги (9,73%). Менше представлені історичні праці (40 книг, 5,33 %), право (15 книг, 2,00 %), лінгвістика (10 книг, 1,33 %), а також географія і політика (по 9 книг, 1,20 %). Категорія «Інше» включає 119 книг (15,87 %), які охоплюють широкий спектр дисциплін, зокрема астрономію, ботаніку, військову справу та риторику.

¹⁴ Skoczek J. Op. cit. S. 17.

¹⁵ Kapral M. Op. cit. S. 408.

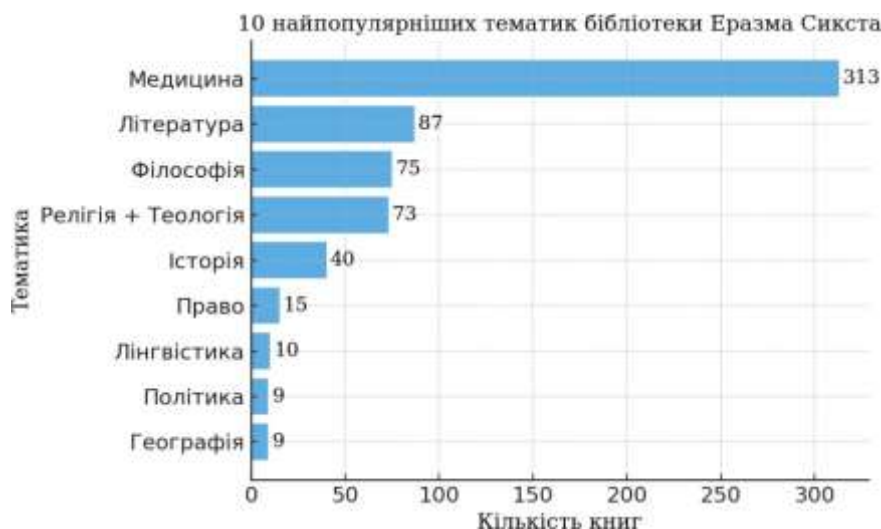
¹⁶ Станіслав Дибовіцький (бл. 1560, Перемишль – 1618, Львів) – львівський лікар, доктор медицини Бонського університету, міський райця та бурмистр. Був особистим лікарем короля Сигізмунда III Вази (Polski Słownik Biograficzny. Kraków : Polska Akademia Umiejętności, 1948. T. VI. S. 35–36).

¹⁷ Różycki E. Książka polska i księgozbiory we Lwowie w epoce renesansu i baroku. Wrocław : Ossolineum, 1994. S. 195–196.

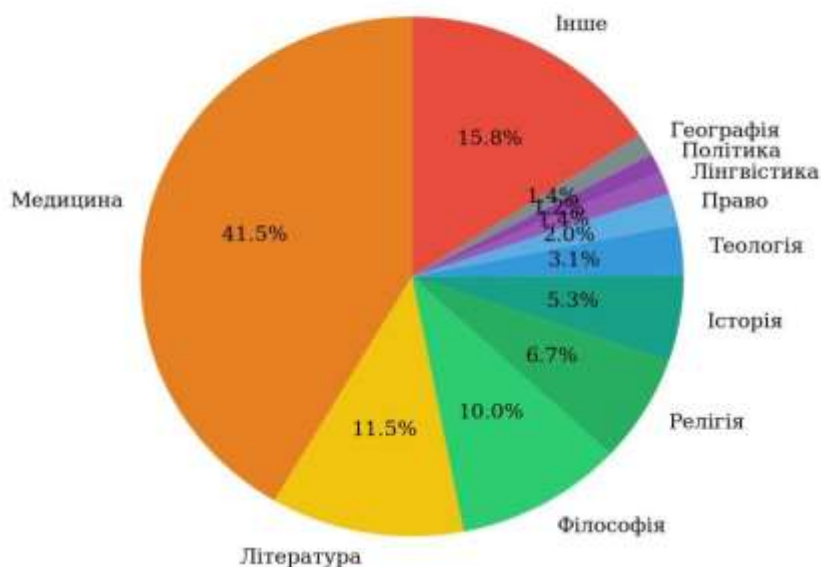
¹⁸ Skoczek J. Op. cit. S. 17.

¹⁹ Макарь Я.-Ю. Бальнеологічний трактат Еразма Сикста *«Про теплиці в Шклі»*. З історії Західноукраїнських земель. Вип. 20. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2024. С. 3–21.

²⁰ Skoczek J. Op. cit. S. 280–333.

Відсоткове співвідношення тематик бібліотеки Еразма Сикста (з урахуванням "Інше")

Головний фокус Сикстового зібрання – медицина і суміжні природничі науки. Медичних книг (41, 7%) у нього більше, ніж богословських та правничих разом узятих. Така увага до медицини відображає як фахову діяльність власника, так і ширші інтелектуальні процеси, що охопили Європу в епоху Ренесансу та раннього модерну. Саме в цей період приватні бібліотеки дедалі частіше наповнювались працями з природничих наук і медицини, а інтерес до книжок переставав бути виключно богословським чи юридичним. Це добре простежується на прикладі італійських лікарів у Пармі, які в XVII–XVIII ст. формували свої бібліотеки майже виключно довкола наукової літератури – зокрема медичних, анатомічних і фармакологічних трактатів, і використовували їх саме в професійній практиці²¹. У бібліотеці Сикста, зокрема, є фундаментальні медичні праці античних і новочасних авторів: «*Opera Hippocratis*» (збірка творів Гіппо-

²¹ Dallasta F. Book Ownership in Parma, Italy (1665–1830). *Private Libraries and Their Documentation, 1665–1830* / ed. by R. Jagersma et al. Leiden : Brill, 2023. P. 173–175.

крата), трактати Галена, сучасні йому медичні твори Андреаса Везалія²², Адріана Шпігеля²³, Відуса Відіуса²⁴ тощо.

Якщо порівняти цю структуру з бібліотеками інших львівських патрицій, можна побачити суттєві відмінності. Як уже згадувалося вище, у бібліотеці Сикста медичні книги становлять понад 41 % усього зібрання. Для порівняння: у іншого доктора медицини, Мартіна Кампіана – близько 13 %, у Яна Залеського – лише 3 %, у Яна Алембека – приблизно 10% (разом з ботанічними та алхімічними працями). У Залеського більшість книг належала до теології, права й релігійної філософії. Кампіан також мав багато церковно-правової та морально-філософської літератури. У Сикста ж, окрім медицини, окремими блоками представлені ботаніка, фармакологія, анатомія, астрономія, фізика, географія, які в інших бібліотеках або поодинокі, або відсутні. Це дає підстави говорити про чіткий акцент саме на природничі науки в його зібранні – на відміну від переважно гуманітарного чи канонічного наповнення у Залеського, Кампіана й Алембека.

Другий за обсягом блок – світська художня література. Сикст мав 87 художніх книг (переважно античні та ренесансні тексти). До категорії «література» були віднесені в більшості художні книги, які тематично не заторкують якимось вченням чи релігією. Так зокрема, в бібліотеці Сикста присутні такі книги як «Старовинна збірка прислів'їв», «Книга комедій Теренція»²⁵, «Твори поета Клавдіана»²⁶, «Трагедії Софокла», «Трагедії Есхіла», «Байки Езопа» тощо. У списку бібліотеки Еразма Сикста вказано аж сім книг жанру трагедія, що було винятково для тогочасного Львова, так як в інвентарях інших міщан трагедій немає і переважають в основному комедії²⁷.

Зі списку бібліотеки Еразма Сикста 75 книг можна сміливо віднести до тематики «філософія». Особливо показовою є наявність 12-ти книг Арістотеля та двох книг Платона – ключових фігур, які, за свідченням дослідників, стабільно входили до ядра приватних філософських бібліотек ранньомодерної Європи²⁸. Таку орієнтацію на античних мислителів можна пояснити не так особистими зацікавленнями Сикста, як типовою рисою доби Відродження, що ґрунтувалася на поверненні до античної інтелектуальної спадщини. Починаючи з XV ст., гуманісти

²² Андреас Везалій – фламандський анатом, автор *De humani corporis fabrica libri septem* (1543), фундаментальної праці з анатомії, що започаткувала сучасне вивчення людського тіла (Andreas Vesalius. *Oxford Reference*. Oxford: Oxford University Press. URL: <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/oi/authority.20110803115601868> (дата звернення: 08.03.2025)).

²³ Адріан Шпігель (1578–1625) – фламандський лікар, професор анатомії та хірургії Падуанського університету. Після його смерті було видано працю *De humani corporis fabrica libri decem* (Венеція, 1627), яка стала одним із важливих анатомічних посібників XVII століття. Трактат доповнював попередні напрацювання Везалія та містив низку нових описів, зокрема щодо м'язової та венозної систем. (Adriaan van der Spiegel. *Enciclopedia biografica universale*. Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, 2007. Vol. XVIII. P. 236–237).

²⁴ Відус Відіус (Guido Guidi) (1509–1569) – італійський лікар і анатом, учень Андреаса Везалія. Працював придворним медиком Франциска I та викладав у Колеж де Франс. Автор анатомічного трактату *De anatome corporis humani libri VII* (1611), укладеного на основі власних лекцій та практики. Його праця поєднала традиційні схеми анатомічного опису з новітніми спостереженнями ранньомодерної медицини (Vidus Vidius (1508–69). *Medical History*. 1957. Vol. 1. P. 186–188).

²⁵ «Книга комедій Теренція» – збірка шести п'єс давньоримського драматурга Публія Теренція Афрі (бл. 195–159 до н. е.). До неї входять «Дівчина з Андроса», «Свекруха», «Самоістязатель», «Євнух», «Форміон» та «Брати» (Теренцій П. Теренцій Афр. *Зарубіжні письменники: енциклопедичний довідник* : у 2 т. / за ред. Н. Михальської, Б. Щавурського. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2006. Т. 2. С. 603).

²⁶ «Твори поета Клавдіана» – збірка поезій пізньоримського поета Клавдія Клавдіана (бл. 370–404 pp. н. е.), відомого своїми панегіриками та епічними поемами (*Encyclopædia Britannica*. London : Cambridge University Press, 1910. Vol. VI. P. 463–464).

²⁷ Skoczek J. Op. cit. S. 26.

²⁸ Granata G. *Philosophers' Private Libraries (1600–1800). Private Libraries and Their Documentation, 1665–1830* / ed. by R. Jagersma et al. Leiden : Brill, 2023. P. 407–408.

прагнули відродити традиції класичної освіти, вбачаючи в них основу для розвитку науки, мистецтва та філософії²⁹.

Аристотель залишався центральною фігурою у викладанні логіки, натурфілософії та медицини, зокрема в Падуанському університеті, де навчався Сикст. Водночас твори Платона, менш представлені в навчальних програмах, у приватних бібліотеках зазвичай фіксуються як свідомий вибір власника³⁰.

Що цікаво, у бібліотеці Сикста присутні 10 книг-коментарів до творів античних філософів. Зокрема в списку вказані такі праці як «Коментарі Альда Пія Мануція на вісім праць Аристотеля»³¹, «Афродизійські коментарі до Аристотеля»³², але, крім коментарів до Аристотеля, представлені і коментарі до Платона або просто вказані позиції під назвою «філософські коментарі». Все це узгоджується з практикою ранньомодерного книжкового побуту. Як засвідчують інвентарі європейських приватних бібліотек, філософські тексти вивчалися у тісному зв'язку з коментаторською традицією: ренесансні й схоластичні пояснення, коментарі, узагальнення та посібники становили звичну частину читацького досвіду освіченого власника бібліотеки³³.

У бібліотеках Яна Залеського, Мартина Кампіана та Яна Алембека античні автори також присутні, однак коментарів до них немає. Це дозволяє припустити, що Сикст орієнтувався більше на академічний спосіб читання, пов'язаний із викладанням або глибшим опрацюванням змісту. Еразм Сикст зробив і свій внесок у традицію коментування античних текстів, створивши працю «Коментар до творів Сенеки» (*Commentarius medicus in L. Annaei Senecae opera*)³⁴, де він аналізував філософські ідеї Луція Аннея Сенеки і досліджував їх крізь призму медицини. Дослідники навіть вважають цей твір одним з перших серед наукового медичного книговидавання на наших теренах³⁵.

Близько 10 % бібліотеки Сикста становила релігійно-богословська література. У цій категорії поєднуються як практичні релігійні тексти – життя святих, молитвослови, проповіді, так і твори, присвячені богословському осмисленню християнської доктрини. У бібліотеці зустрічаються популярні видання, спрямовані на побожне життя, а також філософсько-догматичні праці, зокрема коментарі до обрядів, трактати з морального богослов'я, полемічні тексти. Водночас у колекції відсутні тексти реформаторського напрямку: зокрема, не зафіксовано жодного твору Лютера чи Кальвіна. Це може свідчити про орієнтацію власника на католицьку традицію та обережне ставлення до протестантської літератури. Однак на відміну від бібліотек Марціна Кампіана та Яна Залеського, де фіксується полемічна література, книгозбірня Сикста виглядає стриманішою і більш зосередженою на особистому пізнанні віри, без вдавання в богословські суперечки.

²⁹ Мак-Грат А. Інтелектуальні витоки європейської Реформації / пер. з англ. Київ : Ніка-Центр, 2013. С. 51.

³⁰ Granata G. Op. cit. P. 407.

³¹ Альд Пій Мануцій (1449–1515) – відомий італійський гуманіст, видавець і друкар. Він заснував у Венеції друкарню «Aldine Press», яка стала центром видання класичних творів. Мануцій не лише друкував, але й коментував твори античних авторів, зокрема Аристотеля. Його коментарі до восьми праць Аристотеля містять філологічний аналіз та інтерпретацію філософських концепцій, що допомагало сучасникам краще розуміти складні тексти. (Ільків-Свидницький М. «In aedibus Aldi»: сторінки і сюжети з книговидавничої діяльності Альда Мануція та його спадкоємців. *Культура і життя*. 2021. № 17. С. 5).

³² Олександр Афродизійський (кінець II – початок III ст. н. е.) – давньогрецький філософ, відомий як один з найавторитетніших коментаторів Аристотеля. Його роботи, такі як коментарі до «Метафізики» і «Топіки», глибоко аналізують аристотелівську філософію, роз'яснюючи складні поняття та доктрини. (Frede D., Rashed M. Alexander of Aphrodisias. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Summer 2024 Edition)* / ed. E. N. Zalta, U. Nodelman. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/alexander-aphrodisias/> (дата звернення: 08.03.2025).

³³ Black J. L. The Private Libraries in Renaissance England (PLRE) Project: An Overview. *Private Libraries and Their Documentation, 1665–1830* / eds. J. Salman et al. Leiden : Brill, 2023. P. 384.

³⁴ Sixtus E. *Commentarius Medicus in L. Annaei Senecae opera*. Leopoli, 1627. 106 s.

³⁵ Ісаєвич Я. Назв. праця. С. 362–363.

Історична тематика в бібліотеці Еразма Сикста охоплює 43 книги, які представляють широкий спектр хронологічних і географічних регіонів. У бібліотеці можна знайти праці античних авторів, таких як Тит Лівій³⁶, Діонісій Галікарнаський³⁷, та ранньомодерних хроністів, як-от Мартін Кромер³⁸ і Пйотр Скарга³⁹.

Історичні книги в бібліотеці зосереджуються як на глобальних подіях, так і на регіональних аспектах. Наприклад, популярна у Львові і наявна в інвентарі Сикста праця *«Римська історія Тита Лівія»* є класичним зразком античної історіографії, яка висвітлює ключові моменти римської історії, зокрема підйом і падіння Римської республіки. Серед інших визначних праць можна виокремити *«Хроніку Мартина Кромера»*, що описує історичні події Польщі. Що цікаво, твори Мартина Кромера зафіксовані аж у семи інвентарях тогочасних львівських міщан, що може свідчити про особливу популярність автора на той час⁴⁰.

Разом з тим, за інвентарями львівських міщан можемо прослідкувати, що люди не тільки цікавилися окремими історіями чи подіями, але прагнули бачити повну картину історії, що проявлялося у читанні хронік, як-от *«Хроніка світу»*, *«Хроніка Навклеруса Яна»*, а також праці Марціна Бельського⁴¹. У бібліотеці Еразма Сикста зберігалися і різноманітні хроніки, серед них *«Італійська хроніка»* та *«Турецька хроніка»*, що може вказувати на його зацікавлення подіями за межами Речі Посполитої. Зокрема *«Італійська хроніка»*, ймовірно, стосувалася політичної історії італійських міст-держав і могла бути близькою Сиксту як випускникові італійського університету.

Тематика *«Право»* у бібліотеці Еразма Сикста охоплює 16 книг (приблизно 2 % бібліотеки). Для порівняння: у бібліотеці Мартина Кампіана зафіксовано 48 книг з права, у Яна Залеського – 30, а в Яна Алембека – п'ять. Це може свідчити про різну функцію правової літератури в їхніх бібліотеках. У Кампіана та Залеського право, ймовірно, відігравало центральну роль у професійній діяльності. У Сикста ж юридичні книги могли мати утилітарне значення: він звертався до них у зв'язку з виконанням посадових обов'язків як райця, але не будував навколо цієї тематики ширшого інтелектуального інтересу. Його бібліотека значно більше орієнтована на медичну, філософську й природничу літературу.

Серед юридичних праць у його бібліотеці особливе місце займають теоретичні праці, зокрема *«Юридичний словник Симона Шарда»*⁴², опублікований 1582 р. Він містив терміни та визначення, вжиті в римському та канонічному праві. Крім цього, у бібліотеці були *Литовські статuti* – головний правовий кодекс Великого князівства Литовського, а також *«Статuti Королівства Польського»* (*«Statuta Regni Poloniae»*), які визначали основи законодавства Речі Посполитої.

У бібліотеці Еразма Сикста зберігалася щонайменше десять книг із географії, що охоплювали теми картографії, космографії та регіональних описів світу. Однією з найвизначніших

³⁶ Тит Лівій – римський історик, автор монументальної праці *«Ab urbe condita»* (*«Від заснування міста»*), що охоплює історію Риму від його міфічного заснування до 9 р. до н. е. (див.: Скржинська М. В. Лівій Тит. *Енциклопедія історії України*. Київ : Наук. думка, 2009. Т. 6. С. 200).

³⁷ Діонісій Галікарнаський – грецький історик і ритор, автор Римських старожитностей – 20-томної історії Риму від його заснування до початку Першої Пунічної війни. Його праця є важливим джерелом з ранньої історії Риму (див.: Діонісій Галікарнаський. *Енциклопедичний словник класичних мов* / за ред. Л. Л. Звонської. 2-ге вид., випр. і допов. Київ : Наук. думка, 2017. С. 170).

³⁸ Мартин Кромер – польський історик і католицький єпископ, автор Хроніки польської, одного з перших національних історичних наративів Речі Посполитої (див.: *Polski Słownik Biograficzny*. Kraków, 1937. Т. 4. S. 363–366).

³⁹ Пйотр Скарга (1536–1612) – польський єзуїт, проповідник і політичний публіцист, найвідоміший за *«Kazania sejtowe»*. Один із центральних ідеологів Контрреформації у Польщі (див.: *Encyklopedia Katolicka* / red. E. Gigilewicz et al. Lublin : Towarzystwo Naukowe KUL, 2012. Т. 17. 1456 s.).

⁴⁰ Skoczek J. Op. cit. S. 44–45.

⁴¹ Ibidem. S. 42.

⁴² Schardus J. *Lexicon iuridicum iuris Romani et pontificii*. Basel, 1566. 2393 s.

праць є «*Театр світу*» Абрагама Ортелія⁴³ – перший систематизований атлас, який став основою для подальшого розвитку картографії. Його «*Географічний тезаурус*» доповнює це видання, демонструючи, як наука про земну поверхню набула чіткості й структури.

Не менш значущою є «*Космографія*» Себастьяна Мюнстера⁴⁴ – одна з найвідоміших праць ранньомодерного періоду, що поєднувала географічні дослідження з природничими науками, історією та астрономією. Вона містила понад 500 ілюстрацій, серед яких детальні карти різних частин світу, включно з Америкою. Це видання було одним із перших, де Південну Америку показано як окремий континент, а також містило карти Тихого океану, що на той час було справжньою рідкістю⁴⁵. Також у списку бібліотеки вказані праці, авторство та наповнення яких зрозуміти важко, однак заголовок дозволяє віднести їх до тематики «географія». Однією з таких є праця «*Ілюстрації Італії*».

Цікаво, що багатоілюстровані видання та атласи були одними з найдорожчих на період XVII ст., і їхня ціна могла сягати кількадесятьох золотих. Так, зокрема, у другій половині XVII ст. один з тогочасних атласів було оцінено в 150 золотих, що приблизно дорівнювало вартості дерев'яного будинку в передмістях Львова⁴⁶.

Лінгвістична тематика в бібліотеці Еразма Сикста представлена 10 книгами, що охоплюють словники, граматиками та інші тексти, які сприяли вивченню мов і поглибленню мовознавчих знань. Серед ключових праць вирізняється «*Греко-латинський словник*» Амброзія Калеопіна⁴⁷ – вперше опублікований у 1502 р., цей посібник використовувався для вивчення класичних мов.

Також у колекції Сикста згадується «*Італійський словник*». Хоча точну ідентифікацію цього видання складно встановити, його наявність узгоджується з ширшою практикою: як засвідчено в описах приватних бібліотек, книги з італійської мови активно використовувалися для мовної практики або культурного самоозначення⁴⁸.

Хронологічна структура бібліотеки Еразма Сикста

Книжкове зібрання Еразма Сикста охоплює різні історичні епохи – від античності до XVII ст. Аналіз періодів написання книг дозволяє зрозуміти, на які джерела знань спирався львівський лікар та які історичні традиції він вважав найбільш цінними.

Найбільшу частину бібліотеки становлять книги авторів XVI ст. (57,73 %), що може свідчити про те, що Сикст активно стежив за сучасними йому науковими та медичними публікаціями. Античні книги (23,73 %) займають другу за величиною частку, що підкреслює важливість класичних знань у його освітній підготовці. Середньовічні джерела, об'єднані в один період V–XV ст. (6,40 %), відігравали допоміжну роль, виступаючи своєрідним містком між античністю та новітніми відкриттями епохи Відродження.

Невелика частка книг припадає на XVII ст. (3,60 %), що може вказувати на те, що бібліотека формувалася передусім у другій половині XVI ст., і Сикст менше збирав видання свого пізнього періоду життя. У пропонуваному дослідженні також присутня категорія «Невідомо» (6,67 %), що включає книги, точний рік видання або походження яких не вдалося визначити.

⁴³ Абрагам Ортелій (1527–1598) – фламандський картограф, видавець і антиквар, автор першого сучасного атласу світу «*Theatrum Orbis Terrarum*» (1570). У 1575 р. був призначений королівським географом при дворі Філіпа II Іспанського. Його праця «*Thesaurus Geographicus*» (1596) вважається одним із перших географічних словників (див.: Ratzel F. Ortelius, Abraham. *Allgemeine Deutsche Biographie*. Leipzig, 1887. Bd. 24. S. 428–433).

⁴⁴ Себастьян Мюнстер (Sebastian Münster, 1488–1552) – німецький космограф, картограф, гебраїст і теолог. Автор «*Cosmographia universalis*» (1544) – першого всеосяжного опису світу німецькою мовою. Ця праця витримала понад 40 перевидань і містила понад 500 ілюстрацій (див.: Geiger L. Münster, Sebastian. *Allgemeine Deutsche Biographie*. Leipzig, 1886. Bd. 23. S. 30–33).

⁴⁵ Байцар А. Україна та українці на європейських етнографічних картах. Львів : ЗУКЦ, 2022. 328 с.

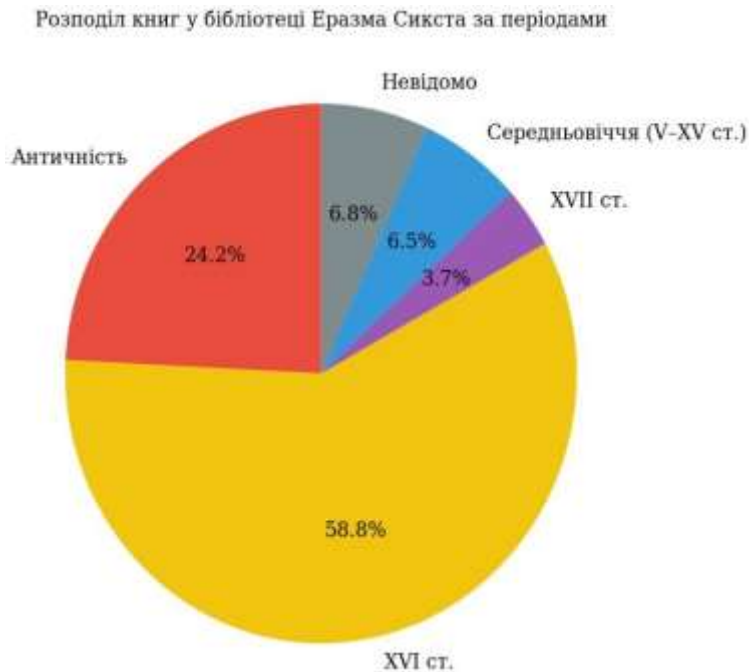
⁴⁶ Różycki E. Op. cit. S. 59–65.

⁴⁷ Calepinus A. *Dictionarium latinum*. Reggio Emilia, 1502.

⁴⁸ Black J. L. The Private Libraries in Renaissance England (PLRE) Project: An Overview. *Private Libraries and Their Documentation, 1665–1830* / ред. J. Salman et al. Leiden : Brill, 2023. P. 383–384.

Загалом така структура бібліотеки свідчить про те, що Еразм Сикст поєднував у своїх дослідженнях різні традиції: класичну античну спадщину, середньовічну медичну та наукову думку, а також найновіші праці сучасників. Порівняння хронологічної структури бібліотеки Сикста з книгозбірнями інших львівських міщан вказує її виразну специфіку. У Сикста 57,73 % книг датуються XVI ст., ще 24 % – античністю. У Марціна Кампіана переважають книги XVI ст. (58 %), але античних видань лише 0,9 % (дві книги). У Яна Алембека – 52 % припадає на XVI ст., 10,8 % – на античні твори. У бібліотеці Яна Залеського понад 20 % становить література XV століття – переважно правова й богословська.

Такий хронологічний профіль дозволяє зробити висновок, що Сикст свідомо поєднував новітні книги з гуманістичною спадщиною античності. Інші міщанські бібліотеки більше тяжіли до схоластичної або університетської традиції та меншою мірою охоплювали античну класику. Таким чином, порівняно з ними зібрання Сикста виглядає як структурно більш модерне й орієнтоване на поєднання сучасного знання з класичною основою. Далі розглянемо детальніше, які саме книги входять до кожного з періодів та яке значення вони мали для Сикста як лікаря, науковця та мислителя.

Одним із найцікавіших аспектів бібліотеки Сикста є велика кількість книг античних авторів – у його колекції зберігалось 178 творів мислителів, письменників, істориків, філософів і медиків Давньої Греції та Риму. Таким чином античність була фундаментальною частиною його освітнього та наукового світогляду. У бібліотеці Сикста представлені такі автори, як Есхіл, Гомер, Аристотель, Платон, Цицерон, Лукрецій, Гіппократ, Гален, а також численні менш відомі грецькі та римські мислителі. Така структура була типовою для багатьох книжкових зібрань ранньомодерної Європи. Про це, зокрема, свідчать результати проекту «*Private Libraries in Renaissance England*» (PLRE), який документує вміст понад 500 приватних бібліотек англійських професорів, лікарів, правників та вчених XVI–XVII ст.⁴⁹ Античні автори – Аристотель, Цицерон, Гален, Сенека, Платон – належали до найчастіше представлених у тогочасних бібліотеках. Їх читали не лише заради «класичної освіти», а як безпосереднє джерело

⁴⁹ Craven W. G. *Private Libraries and the Material Evidence. Private Libraries and Their Documentation, 1665–1830* / ed. by J. Salman et al. Leiden : Brill, 2023. P. 366–367.

знань для фахової діяльності – особливо це стосується медичних текстів Гіппократа й Галена, які залишалися впливовими аж до XVII ст. Відомо, що саме на ці джерела Сикст часто спирається у власних трактатах, що підтверджує: він не просто вивчав класичну спадщину, а реально використовував її у своїй лікарській практиці.

Поряд із античною літературою важливе місце в бібліотеці Сикста посідали книги раннього та класичного середньовіччя. Особливо це помітно в працях VI–IX ст., коли з’являються медичні трактати, зокрема «*Phisica Ioannis Gramatici*»⁵⁰ (VI ст.) та «*Paraphrasis in novum librum Rasae*»⁵¹ (IX ст.). Остання є латинським перекладом трактату арабського лікаря Аль-Разі, чия праця справила великий вплив на розвиток медицини в середньовічній Європі. Присутність таких текстів у бібліотеці свідчить про зацікавлення Сикста ширшими науковими традиціями, що включали також ісламську медичну школу. Подібні тексти були звичними в приватних бібліотеках лікарів у Франції та Італії, де їх зберігали поруч із працями Галена, Авіценни та Гіппократа, – вони продовжували становити основу медичного канону ще в XVII–XVIII ст.⁵²

Водночас, у бібліотеці Сикста практично відсутні схоластичні богословські трактати – традиційна складова університетських бібліотек, особливо богословських факультетів. Такий вибір не був унікальним: дослідження показують, що в багатьох приватних бібліотеках фахівців – лікарів, правників, науковців – саме професійна література (медична, юридична, природнича) переважала над теологічною⁵³. Це дозволяє припустити, що Сикст свідомо формував свою колекцію як практичний інтелектуальний інструмент, орієнтований на фахову діяльність, а не лише як символічний капітал.

Якщо середньовічні праці становили важливу, але допоміжну частину бібліотеки Сикста, то основний масив зібрання складався з книжок XVI–XVII ст. Близько 340 примірників належали авторам XVI ст., ще 31 книга припадала на XVII ст. Така структура не випадкова. Як засвідчують дослідження приватних бібліотек у Центрально-Східній Європі, наприкінці XVI – на початку XVII ст. в інтелектуальних середовищах спостерігалася висока оперативність у придбанні нових видань. Наприклад, Іштван Міскольці Чуляк (1575–1645), угорський реформатський діяч, зібрав більшість зі своїх 360 книг упродовж одного-двох років після їх публікації, що свідчить про активне включення у європейський обіг друкованих новинок⁵⁴.

У католицькій Італії кардинал Федеріко Борромео особисто закуповував найсучасніші багатомовні видання для бібліотеки Амброзіана, зокрема «*Biblia Sacra*» Christophe Plantin (1570–1573), ще до її офіційного заснування у 1607 р.⁵⁵

На цьому тлі схильність Сикста до книг XVI ст. є цілком логічною. Він належав до кола освічених європейських лікарів-гуманістів, які здобували освіту в Падуанському університеті – одному з провідних центрів медичної науки свого часу – і мали доступ до книжкових ринків Венеції та Падуї. Як свідчать сучасні дослідження, приватні бібліотеки професорів і студентів ранньомодерної Європи часто починали формуватися вже в період їхніх університетських студій, оскільки інституційні бібліотеки здебільшого були неповними, а отже – кожна освічена

⁵⁰ «*Phisica Ioannis Gramatici*» (Фізика Іоанна Граматика) приписується Іоанну Філопону. Іоанн Філопон (бл. 490 – після 570) – візантійський філософ і теолог, відомий коментарями до Арістотеля, зокрема до Фізики (див.: Wildberg C. John Philoponus' Criticism of Aristotle's Theory of Aether. Berlin ; New York : De Gruyter, 1988. P. 1–12).

⁵¹ «*Paraphrasis in novum librum Rasae*» («Парафраза на нову книгу Разі») є латинським перефразуванням і коментарем до праць видатного перського лікаря IX ст. Мухаммада ібн Закарія ар-Разі (Разеса).

⁵² Mout M. Physicians' Libraries in Eighteenth-Century France and Italy. *Private Libraries and Their Documentation, 1665–1830* / ed. by J. Salman et al. Leiden : Brill, 2023. P. 336.

⁵³ De Smet I. Documenting the Private Libraries of Early Modern Professors and Students in Leuven. *Private Libraries and Their Documentation, 1665–1830* / ed. J. Salman, J. M. Bak, C. J. Mews. Leiden : Brill, 2023. P. 122.

⁵⁴ Monok I. Surviving Records of Private Book Collections in the Kingdom of Hungary and the Transylvanian Principality Between 1665 and 1830. *Private Libraries and Their Documentation, 1665–1830* / ed. J. Salman, J. M. Bak, C. J. Mews. Leiden : Brill, 2023. P. 310.

⁵⁵ Nuvoloni F. Private Collections as Public Models in Early Modern Italy. *Private Libraries and Their Documentation, 1665–1830* / ed. by J. M. Bak, C. J. Mews. Leiden : Brill, 2023. P. 223.

людина мала зібрати свій власний книжковий корпус. У 1639 р. професор Ерицій Путеан із Левена навіть писав: «Кожен професор має свою власну бібліотеку – і цінує її»⁵⁶.

Тематика книг авторів XVI–XVII ст. була різноманітною, проте чітко простежуються основні напрями: медицина та анатомія – численні праці з анатомії, хірургії та фармакології, серед них книги Каспара Баухіна⁵⁷; природничі науки та агрономія – роботи з ботаніки, сільськогосподарства, обробки землі та металургії; алхімія та хімія – книги, що містили ранні теоретичні основи хімічних процесів; астрономія – твори, що стосувалися руху небесних тіл та складання календарів; філософія та окульти науки – поєднання містичних знань із тогочасною науковою думкою.

Серед книг, що належали Еразму Сиксту, вирізняються кілька особливо цікавих. «*Magia naturalis*» Джамбаттіста де ла Порта⁵⁸ – відома праця XVI ст., що досліджувала природні явища, алхімію та магію в контексті науки. Також є праці Ієроніма Фабріція⁵⁹ – важливі медичні трактати з анатомії, що вплинули на розвиток європейської медицини та могли бути безпосередньо корисними Сиксту в його лікарській практиці.

Хронологічна побудова бібліотеки Еразма Сикста не зводиться до механічного нагромадження текстів різних епох – вона відображає певну інтелектуальну логіку, у якій минуле, сучасне й спадщина Сходу існують у взаємодії. У цій структурі добре помітно, що час написання книги не був для Сикста вирішальним критерієм – важливішими були актуальність знання, його дієвість і зв'язок із професійною практикою. Саме тому в його колекції органічно поєднуються автори античності, середньовічні медичні джерела та новітні праці XVI ст.

Такий підхід був характерним для ранньомодерної епохи, у якій знання сприймалося не як лінійний прогрес, а як накопичення авторитетних джерел із різних періодів. У цьому контексті менша кількість книжок XVII ст. свідчить не про консерватизм, а про стабілізовану структуру знань, сформовану раніше і достатню для професійної та інтелектуальної діяльності Сикста.

Територіальне походження авторів книг у бібліотеці Еразма Сикста

Аналіз географічного походження авторів, представлених у бібліотеці Еразма Сикста, дозволяє реконструювати його інтелектуальні орієнтири, освітні зв'язки та уявлення про авторитетні джерела знань. Це книжкове зібрання можна розглядати як своєрідну інтелектуальну мапу, що поєднує античну спадщину, надбання європейської освіченої еліти та впливи локального контексту.

У бібліотеці значне місце посідають твори авторів з Італії, яких налічується 116 (15,49 %). Не менш важливим джерелом знань були праці авторів Давнього Риму – 92 книги (12,28 %) та Давньої Греції – 74 (9,88 %). Помітну частку також становлять німецькі автори – 72 книги (9,61 %) і французькі – 47 праць. Дещо менш чисельно представлені польські – 29 (3,87 %), нідерландські (23 книги, 3,07%), іспанські (17 книг, 2,27 %), бельгійські (11 книг, 1,47 %) та перські (8 книг, 1,07 %) автори. У бібліотеці також трапляються книги авторів з Португалії,

⁵⁶ De Smet I. Op. cit. P. 85.

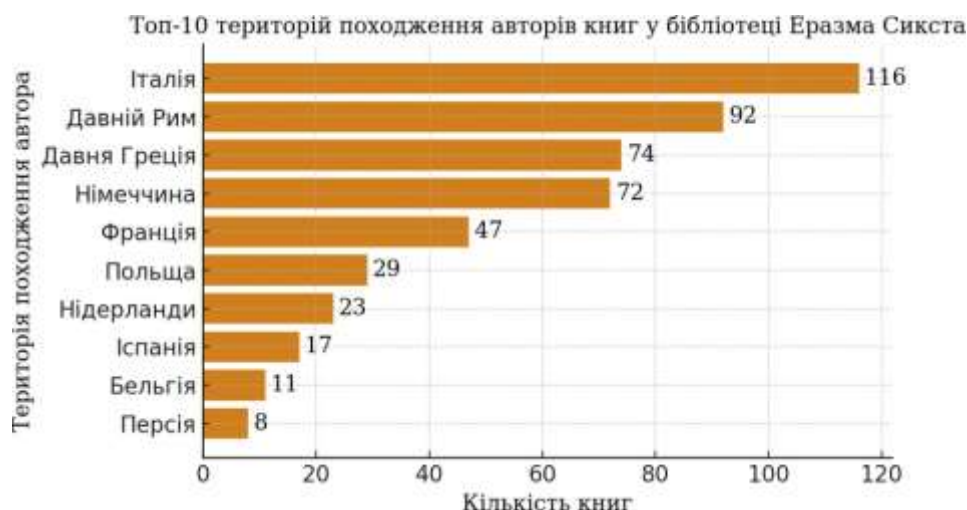
⁵⁷ Каспар Баухін (1560–1624) був швейцарським анатомом і ботаніком, відомим своїм внеском у систематику рослин. Він навчався в університетах Базеля, Падуї, Монпельє та Парижу, вивчаючи медицину та ботаніку. У 1581 р. здобув ступінь доктора медицини, а з 1588 р. обіймав посаду професора анатомії та ботаніки в Базельському університеті (див.: Ghosh S. K. Caspar Bauhin (1560–1624): Swiss anatomist and reformer of anatomical nomenclature. *Italian Journal of Anatomy and Embryology*. 2016. Vol. 121. № 2. P. 159–164).

⁵⁸ Джамбаттіста делла Порта (1 листопада 1535, Віко-Екуенсе – 4 лютого 1615, Неаполь) був італійським лікарем, ученим і драматургом, відомим своїм внеском у розвиток природничих наук епохи Відродження (див.: Nicolini F. Giovanni Battista Della Porta. *Enciclopedia Italiana*. Roma : Istituto dell'Enciclopedia Italiana, 1931. P. 548–549).

⁵⁹ Ієронім Фабріцій з Аквапенденте (20 травня 1533 – 21 травня 1619) був італійським анатомом і хірургом, відомим своїм значним внеском у розвиток анатомії та медицини. Він навчався медицини в Падуанському університеті під керівництвом Габрієле Фаллопія, а після його смерті 1562 р. обіймав посаду професора анатомії та хірургії в цьому ж університеті (див.: Muccillo M. Fabrici d'Acquapendente, Girolamo. *Dizionario Biografico degli Italiani*. Roma : Istituto dell'Enciclopedia Italiana, 1994. Vol. 44. P. 768–774).

Візантії, Англії та Швейцарії. Окремі праці походять з Давнього Єгипту, Давнього Ізраїлю, Шотландії, Чехії, Каппадокії, Сирії, Сицилії, Ватикану, Данії, Русі, Литви, Падуї та навіть Львова, що свідчить про широкий спектр зацікавлень Сикста та його відкритість до різноманітних інтелектуальних традицій.

Ці дані дозволяють простежити, які джерела впливали на формування його професійного та світоглядного бачення, і в подальшому ми розглянемо окремі території більш детально. Значну частину бібліотеки Еразма Сикста становлять книги італійських авторів – загалом 116 назв, що робить Італію одним із найбільш представлених регіонів у його зібранні. Така чисельність безпосередньо пов'язана з академічною траєкторією Сикста. Падуя, де він навчався, відігравала ключову роль у трансляції наукового знання, поєднуючи античну спадщину з передовими теоретичними й практичними підходами⁶⁰.

Під час навчання в Італії Сикст мав змогу ознайомитися з новітніми науковими підходами та передовими дослідженнями у сфері медицини. Можна припустити, що саме після повернення з Падуї Сикст привіз із собою значну кількість італійських книг⁶¹. Так зокрема, дослідники Падуанського університету згадують Еразма Сикста як того, хто привіз частину книг з Італії до Замостя⁶².

Структура зібрання Сикста добре корелює з бібліотеками інших лікарів, пов'язаних із Падуєю в цей період. Для приміру, Джованні Джироламо Бацій – викладач медицини у Венеції, який також здобував освіту в Падуї – залишив після себе бібліотеку, що включала твори Галена у виданні Трінкавеллі, тексти Аристотеля, Цицерона, Авіценни, а також медичні й логічні трактати сучасників. Значну частину складала саме видання, які були надруковані в падуанських друкарнях⁶³.

Серед інших львівських заможних міщан лише окремі мали подібний освітній маршрут. Наприклад, Марцін Кампіан і Ян Алембек також навчалися в Падуї, однак структура їхніх бібліотек була менш спеціалізованою. У випадку Сикста італійський компонент постає не випадковим, а як ключовий елемент фахового профілю бібліотеки, тісно пов'язаний із його академічним і професійним середовищем.

⁶⁰ Banaś A. «Wolność Padwy jest absolutnie dla każdego» – przegląd polskich lekarzy doby nowożytnej wydziału medycznego z okazji 800-lecia powstania Uniwersytetu w Padwie (1222–2022). *Pharmacopola*. 2022. Vol. 5 (2). S. 38.

⁶¹ Bartoszewicz A. Piśmienność mieszczańska w późnośredniowiecznej Polsce. Warszawa : Wyd-wo Uniwersytetu Warszawskiego, 2012. S. 262.

⁶² Piacentini M. (ed.). Il Cinquecento. Umanisti e filologi polacchi. Padova : Padova University Press, 2024. S. 218.

⁶³ Mout M. Op. cit. P. 334–335.

Помітне місце в бібліотеці займали також книги німецьких авторів. Німецький компонент бібліотеки Еразма Сикста – один із найбільш насичених і фахово орієнтованих. Понад 70 книг у цій групі присвячені медицині, фармакології, природничим наукам, алхімії та географії. Серед авторів Андреас Лібавій⁶⁴, Даніель Сеннерт⁶⁵, Янус Корнарій⁶⁶ – представники протестантських університетів. Зважаючи на те, що Сикст був католиком, присутність цих авторів у його бібліотеці може свідчити про переважання наукової цінності над конфесійними бар'єрами. Цей підхід цілком узгоджується з загальноєвропейською практикою: протестантські мислителі, включно з Кальвіном, Меланхтоном, Буллінгером, були широко представлені в приватних бібліотеках інтелектуалів XVI–XVII ст. незалежно від віросповідання власників⁶⁷.

Подібний підхід простежується і в доборі французької літератури. Французький сегмент бібліотеки Еразма Сикста нараховує близько 50 книг та охоплює низку дисциплін: медицину, анатомію, філософію, філологію та історію церкви. Тематична широта цієї частини добре вписується в інтелектуальну карту Франції XVI ст., яка була одним із провідних центрів гуманістичного та наукового розвитку Європи. Дослідження приватних бібліотек показують, що французькі книги були звичним компонентом колекцій натуралістів, лікарів і вчених – як у самій Франції, так і за її межами, зокрема в Італії та Центральній Європі⁶⁸.

Важливу частину французького корпусу в бібліотеці Сикста становлять медичні й анатомічні праці. Однак дуже показовою є присутність творів Петра Рамуса⁶⁹ – філософа, протестанта, убитого під час Варфоломійської ночі. Його праці, що мали неоднозначну репутацію в католицькому середовищі, зберігали вплив у протестантських університетах Європи. Те, що ці тексти були в зібранні Сикста, не є випадковим – радше, це ще одне підтвердження тієї ж установки, яку ми вже бачимо в його німецькому книжковому корпусі: перевага наукової та інтелектуальної ваги над конфесійними бар'єрами⁷⁰.

Поруч із міжнародними науковими традиціями в бібліотеці Сикста виразно простежується і залучення до локального середовища Речі Посполитої. Цікавою є наявність у бібліотеці твору Яна Остроруга «*Gospodarstwo Polskie Gostomskiego*», який розглядає питання економіки та управління господарством. Відомо, що Ян Остроруг був польським магнатом, який займав посади коронного чашника, маршалка Головного Коронного Трибуналу і навіть був учителем для молодших дітей короля⁷¹. А Еразм Сикст якийсь час був його лікарем і навіть написав йому посвяту в передмові до своєї книги «*Про теплиці в Шклі*»⁷².

⁶⁴ Андреас Лібавій (Andreas Libavius, бл. 1540–1616) – німецький лікар, алхімік і викладач, професор у Кобурзі та Ротенбурзі. Автор «*Alchymia*» (1597), що вважається першим систематичним підручником з хімії. Послідовник Аристотеля, критик Парацельса, прихильник відкритої науки (див.: Partington J. R. A History of Chemistry. London ; New York : Macmillan, 1961. Vol. 2. P. 244–267).

⁶⁵ Даніель Сеннерт (Daniel Sennert, 1572–1637) – професор медицини Віттенберзького університету. Автор численних трактатів, зокрема «*De Chymicorum cum Aristotelicis et Galenicis consensu ac dissensu liber*» (1619) (див.: Lasswitz K. Die Erneuerung der Atomistik in Deutschland durch D. Sennert und sein Zusammenhang mit Asklepiades von Bithynien. *Vierteljahrschrift für wissenschaftliche Philosophie*. 1879. S. 408–434).

⁶⁶ Янус Корнарій (Janus Cornarius, бл. 1500–1558) – саксонський гуманіст, лікар і перекладач, професор у Марбурзі. Видав латинські переклади творів Гіппократа, Галена, Діоскорида. Активно впроваджував античну медицину в гуманістичну освіту (див.: Opsomer C., Halleux R. Marcellus ou le mythe empirique. *Les écoles médicales à Rome: Actes du 2ème Colloque international sur les textes médicaux latins antiques, Lausanne, septembre 1986* / éd. Ph. Mudry, J. Pigeaud. Genève : Librairie Droz, 1991. S. 160).

⁶⁷ Nuvoloni F. Op. cit. P. 257–259.

⁶⁸ Ibidem. P. 274–276.

⁶⁹ Петрус Рамус (Petrus Ramus, 1515–1572) – філософ, логік і критик схоластики, професор Колежу Франції. Його спроби реформувати логіку й риторику мали великий вплив на протестантську освіту. Загинув під час Варфоломійської ночі (див.: Sellberg E. Petrus Ramus. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2024 Edition)* / ред. E. N. Zalta, U. Nodelman. Stanford University, 2024. URL: <https://plato.stanford.edu/archives/win2024/entries/ramus/> (дата звернення: 16.05.2025).

⁷⁰ Nuvoloni F. Op. cit. P. 278–279.

⁷¹ Dworzaczek W. Ostroróg Jan herbu Nałęcz (1565–1622). *Polski Słownik Biograficzny*. Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk : Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich ; Wyd-wo Polskiej Akademii Nauk, 1979. T. XXIV/3. Zesz. 102. S. 506–511.

⁷² Sixtus E. O cieplicach we Skle ksiąg troje. Zamość, 1617. S. 16.

Орієнтація на польську літературу в приватних бібліотеках львівських міщан XVI–XVII ст. не була домінантною. Порівняння з книгозбірнями Яна Алембека, Марціна Кампіана та Яна Залеського показує, що польські автори траплялися переважно епізодично. У бібліотеці Залеського польські книги мали правничий або богословський характер і не формували окремого тематичного ядра. У Кампіана та Алембека польські твори також зустрічаються у межах загальних правничо-моральних розділів. На цьому тлі колекція Сикста виглядає більш інтегрованою у польський культурний простір: хоча частка польських книг була відносно невеликою, вони охоплювали важливі сфери – історію, політику, економіку.

Поряд із польською літературою у бібліотеці були представлені й інші інтелектуальні традиції. Серед книг Сикста трапляються видання авторів із Нідерландів, Піренейського півострова, Візантії, Персії та русько-львівського простору.

Нідерландські видання охоплювали природничі науки, географію, астрономію, картографію та прикладні дисципліни. Це не дивно, адже Нідерланди в XVI–XVII ст. були одним із провідних наукових центрів Європи⁷³. У приватних бібліотеках Лейдена й Амстердама аналогічні книжки поєднувалися з візуальними матеріалами – атласами, космографіями, схемами тілесності, що цілком могло бути і в цьому випадку⁷⁴.

У бібліотеці Сикста зберігалися латинські переклади східних медичних трактатів, зокрема Авіценни⁷⁵ та Аль-Разі⁷⁶. Подібні видання були звичними елементами лікарських бібліотек у Центральній Європі ще в XVI–XVII ст. Як зазначено в методологічних дослідженнях, ці книги не асоціювалися з екзотикою чи історією науки, а сприймалися як частина актуального медичного знання, поряд із працями Галена, Везалія або Парацельса⁷⁷.

У складі бібліотеки Сикста є кілька книг із невстановленим авторством або нечітким географічним походженням. Сюди належать, зокрема, «*Praelectiones Pisanae*», «*Theologorum breuium Veterum*», «*Perory in Genesin Commentum*», «*Monumenta sepulchrorum Antiquorum*». У деяких випадках це могли бути університетські лекції, компілятивні збірки або тексти, які циркулювали в рукописах і не мали повного титульного аркуша. Подібні випадки фіксуються і в інших каталогах приватних бібліотек – особливо для теологічних і академічних матеріалів, які були відомі без зазначення конкретного автора або за внутрішньою назвою твору⁷⁸.

Висновок.

Бібліотека Еразма Сикста є важливим свідченням інтелектуальної культури Львова початку XVII ст., що демонструє як особистісні зацікавлення її власника, так і ширші тенденції тогочасного європейського наукового життя. Сикст сформував найбільшу і одну із найрізноманітніших приватних книгозбірень міста, у якій органічно поєдналися класична антична спадщина, надбання середньовічної медичної думки та новітні досягнення епохи Ренесансу. Структура бібліотеки свідчить про перевагу природничих і медичних наук, що відрізняло її від гуманітарно-правничого профілю інших патриціанських бібліотек Львова. 41,7 % книг станови-

⁷³ Байцар А. Українські історико-географічні землі на картах Герарда Меркатора (XVI–XVII ст.). 2017. URL : <http://baitsar.blogspot.com/2017/03/xvi-xvii.html> (дата звернення: 16.03.2024).

⁷⁴ Walker G. P. Material and Visual Dimensions of Dutch Book Collections. *Private Libraries and Their Documentation, 1665–1830* / ed. by J. M. Bak, C. J. Mews. Leiden : Brill, 2023. P. 151–152.

⁷⁵ Авіценна (Ibn Sina, 980–1037) – перський лікар і філософ, автор «Канону медицини», який залишався основним медичним підручником у Європі до XVII ст. Його праці поєднували аристотелівську філософію з ісламською теологією, впливаючи на європейську схоластику. Див.: Avicenna. *Encyclopaedia Iranica*. 1987. Vol. III. Fasc. 1. P. 66–110. URL : <https://www.iranicaonline.org/articles/avicenna-index/> (дата звернення: 16.05.2025).

⁷⁶ Аль-Разі (Abū Bakr al-Rāzī, бл. 865–925) – перський лікар, філософ і алхімік, автор *Kitāb al-Hāwī*, однієї з найвідоміших енциклопедій медицини. Вперше описав відмінності між віспою та кором, вважається одним із засновників педіатрії та психіатрії (див.: Adamson P. Abū Bakr al-Rāzī. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2025 Edition)* / ed. E. N. Zalta, U. Nodelman. Stanford University, 2025. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/abu-bakr-al-razi/> (дата звернення: 16.05.2025).

⁷⁷ Nuvoloni F. Op. cit. P. 277.

⁷⁸ Private Libraries and Their Documentation, 1665–1830. (Leufsta Inventories and Catalogues). Leiden : Brill, 2023. P. 78–79.

ла медична література, і ця домінанта чітко відображає не лише фахову діяльність Сикста як міського лікаря, але й ширші наукові процеси ранньомодерної Європи. Його зібрання підтверджує: Сикст не лише вбирав класичну спадщину, а й активно орієнтувався на передові досягнення свого часу.

Особливу увагу привертає хронологічна структура бібліотеки: понад 57 % книг належало до XVI ст. Значну частку становили також античні праці (близько 24 тоді як середньовічні твори відігравали допоміжну роль. Усе це свідчить про те, що бібліотека Сикста була структурно сучасною для свого часу, орієнтованою на останні наукові здобутки.

Разом з тим, питання про те, наскільки ця бібліотека була «сучасною» або «архаїчною», залишається дискусійним. З одного боку, Сикст активно включав новітні природничі й медичні праці, демонструючи типовий для Ренесансу інтерес до практичних наук. З іншого боку, в його зібранні майже відсутня протестантська література та ідеї Реформації, що в європейському контексті XVI–XVII ст. були маркерами інтелектуальної модерності. У цьому сенсі бібліотека Сикста тяжіла до католицьких освітніх традицій, зберігаючи обережність у виборі книжок. Така позиція була типовою для багатьох університетських і лікарських середовищ того часу і не суперечила загальній тенденції поступового розвитку наук.

Географічний аналіз бібліотеки відкриває ще один вимір її значущості. Помітна присутність італійських авторів (насамперед падуанської школи) пов'язана з освітою Сикста в Падуанському університеті. Водночас у бібліотеці простежується відкритість до німецької, французької, польської, нідерландської та іспанської інтелектуальних традицій. Наявність творів представників різних релігійних середовищ – католиків, протестантів, мусульманських авторів у латинських перекладах – свідчить про прагматичну орієнтацію Сикста на наукову цінність текстів, незалежно від конфесійного походження.

Окремим аспектом варто відзначити свідому інтеграцію польської історичної, політичної та економічної літератури в зібрання. Це вказує на глибоку залученість Сикста до політичного й культурного життя Речі Посполитої, що робить його бібліотеку не лише міжнародною за духом, а й добре адаптованою до локального середовища.

Порівняльний аналіз бібліотеки Сикста з книгозбірнями інших львівських патрициїв – Яна Залеського, Марціна Кампіана і Яна Алембека – підкреслює її унікальність. Якщо інші зосереджувалися переважно на богословсько-правничих темах, Сикст вибудував бібліотеку як інструмент практичного знання – передусім у медицині, філософії та природничих науках. Його підхід був ближчим до академічних бібліотек Західної Європи, ніж до традиційних міщанських зібрань.

Отже, бібліотека Еразма Сикста поєднувала орієнтацію на передові наукові здобутки зі збереженням традиційних культурних рамок, що дозволяє розглядати її як характерне явище трансформації інтелектуального середовища Львова на межі XVI–XVII століть.

THE PRIVATE LIBRARY OF ERASMUS SIXTUS

Yaroslav-Yuriy MAKAR
Ukrainian Catholic University,
Department of History,
17, Il. Svetsitskogo St., 79011, Lviv, Ukraine
e-mail: ymakar@ucu.edu.ua
ORCID: 0009-0004-3641-7593

Summary

This article provides the first comprehensive analysis of the private library of Erasmus Sixtus – the largest among the known private book collections in Lviv during the first half of the 17th century. The purpose of the study is to reconstruct the composition of the library and determine its place within the intellectual environment of the early modern city. The objectives include examining the thematic, chronological, and geographical structure of the collection, as well as comparing it with other libraries of Lviv's patricians. The methodological basis consists of approaches from historical reconstruction, intellectual history, and the history

of book culture; source analysis, comparative, and statistical methods were also used. The findings reveal that Sixtus's library had a distinct professional profile, with a predominance of medical and natural science literature, demonstrating a broad geography of authors and a high degree of academic integration into the European book space. Prospects for further research are linked to the analysis of similar private collections in Central and Eastern Europe. The practical significance of the study lies in its contribution to the study of the history of education, scholarly communication, and intellectual networks in early modern Lviv, which can influence contemporary perceptions of the city's cultural heritage and the formation of local historical narratives.

Key words: Erasmus Sixtus, Lviv, private library, book culture, medicine, humanism, intellectual history, Renaissance.

REFERENCES

- Abu Bakr al-Razi. (2021). In E. N. Zalta & U. Nodelman (Eds.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Retrieved from <https://plato.stanford.edu/entries/abu-bakr-al-razi/> (in English).
- Adriaan van der Spiegel. (2007). *Enciclopedia biografica universale*. Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, vol. XVIII, pp. 236–237 (in Italian).
- Avicenna. (1987). *Encyclopaedia Iranica*, vol. III, fasc. 1, pp. 66–110. Retrieved from: <https://www.iranicaonline.org/articles/avicenna-index/> (in English).
- Baitsar, A. (2017). *Ukrainski istoriko-heohrafichni zemli na kartakh Gerarda Merkatora (XVI–XVII st.) [Ukrainian historical-geographical lands on the maps of Gerardus Mercator (16th–17th centuries)]*. Retrieved from: <http://baitsar.blogspot.com/2017/03/xvi-xvii.html> (in Ukrainian).
- Baitsar, A. (2022). *Ukraina ta ukraintsi na yevropeiskyykh etnohrafichnykh kartakh [Ukraine and Ukrainians on European ethnographic maps]*. Lviv: ZUKTs, 328 p. (in Ukrainian).
- Banaś, A. (2022). «Wolność Padwy jest absolutnie dla każdego» – przegląd polskich lekarzy doby nowożytnej wydziału medycznego z okazji 800-lecia powstania Uniwersytetu w Padwie (1222–2022). *Pharmacopola*, vol. 5 (2), s. 38 (in Polish).
- Bartoszewicz, A. (2012). *Piśmienność mieszczańska w późnośredniowiecznej Polsce*. Warszawa: Wyd-wo Uniwersytetu Warszawskiego, 512 s. (In Polish).
- Black, J. L. (2023). The Private Libraries in Renaissance England (PLRE) Project: An Overview. R. Jagersma, J. Salman, J. M. Bak, & C. J. Mews (Eds.). *Private Libraries and Their Documentation, 1665–1830*. Leiden: Brill, pp. 383–398 (in English).
- Calepino, A. (1502). *Dictionarium latinum*. Reggio Emilia (in Latin).
- Dallasta, F. (2023). Book Ownership in Parma, Italy (1665–1830). R. Jagersma, J. Salman, J. M. Bak, C. J. Mews (Eds.). *Private Libraries and Their Documentation, 1665–1830*. Leiden: Brill, pp. 173–192 (in English).
- De Smet, I. (2023). Documenting the Private Libraries of Early Modern Professors and Students in Leuven. R. Jagersma, J. Salman, J. M. Bak, C. J. Mews (Eds.), *Private Libraries and Their Documentation, 1665–1830*. Leiden: Brill, pp. 85–124 (in English).
- Zvonska L. L. (Ed.). (2017). Dionysius of Halicarnassus. *Entsyklopedychnyi slovnyk klasychnykh mov [Encyclopedic Dictionary of Classical Languages]*. Kyiv: Nauk. dumka, pp. 85–124 (in Ukrainian).
- Dworzaczek, W. (1979). Ostroróg Jan herbu Nałęcz (1565–1622). *Polski Słownik Biograficzny*, Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wyd-wo Polskiej Akademii Nauk, t. XXIV/3, zesz. 102, s. 506–511 (in Polish).
- Gigilewicz, E. et al. (Eds.). (2012). *Encyklopedia Katolicka*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, vol. 17 (in Polish).
- Frede, D., Rashed, M. (2003). Alexander of Aphrodisias. E. N. Zalta, U. Nodelman (Eds.). *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2024 ed.). Retrieved from: plato.stanford.edu (in English).
- Geiger, L. (1886). Münster, Sebastian. *Allgemeine Deutsche Biographie*. Leipzig, Bd. 23, S. 30–33 (in German).
- Granata, G. (2023). Philosophers' Private Libraries: Ownership, Use, and Knowledge Networks in Eighteenth-Century Italy. R. Jagersma, J. Salman, J. M. Bak, C. J. Mews (Eds.). *Private Libraries and Their Documentation, 1665–1830*. Leiden: Brill, pp. 407–428 (in English).
- Hoshko, T. (2023). The influence of Renaissance humanism on the legal ideas of townspeople in the Ruthenian lands of Crown Poland between the fifteenth and the first half of the seventeenth century. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*, 85, pp. 7–46 (in English).
- Ilkiv-Svidnytskyi, M. (2021). «In aedibus Aldi» storinky i siuzhety z knyhovydavnychoi diialnosti Alda Manutsiia ta yoho spadkoiemtsiv [«In aedibus Aldi»: pages and plots from the publishing activities of Aldus Manutius and his heirs]. *Kultura i zhyttia – Culture and Life*, no. 17, p. 5 (in Ukrainian).

- Isaievych, Ya. (2002). *Ukrainske knyhovydannia: vytoky, rozvytok, problemy* [Ukrainian Book Publishing: Origins, Development, Problems]. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, 520 p. (in Ukrainian).
- Jagersma, R., Salman, J., Bak, J. M., Mews, C. J. (Eds.). (2023). *Private Libraries and Their Documentation, 1665–1830*. Leiden: Brill, 512 p. (in English).
- Janeczek, A. (1994). Studia nad początkami Lwowa. *Rocznik Lwowski* (1993–1994). Retrieved from: <https://www.lwow.com.pl/rocznik/93-94/poczatki.html> (in English).
- Jędrzejowska, A. (1928). *Książka polska we Lwowie w XVI wieku*. Lwów, 115 p. (in Polish).
- Lipsius, Justus. (2024). *Encyclopaedia Britannica*. Retrieved from: <https://www.britannica.com> (in English).
- Kapral, M. (2008). *Urzędnicy miasta Lwowa w XIII–XVIII wieku*. Spisy. Toruń, 496 s. (in Polish).
- Lasswitz, K. (1879). Die Erneuerung der Atomistik in Deutschland durch D. Sennert und sein Zusammenhang mit Asklepiades von Bithynien. *Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie*, S. 408–434 (in German).
- Makar, Ya.-Yu. (2021). *Lviv proty Martsina Kampiana: sudova sprava i yii naslidky (1628–1629 roky)* [Lviv against Marcin Campian: the court case and its consequences (1628–1629)]. Lviv, 116 p. (in Ukrainian).
- Makar, Ya.-Yu. (2024). Balneolohichniy traktat Erazma Syksta «Pro teplytsi v Shkli» [The balneological treatise of Erasmus Sixtus «On the thermal baths in Shklo»]. *Z istorii Zakhidnoukrainskykh zemel – From the History of Western Ukrainian Lands*, iss. 20, pp. 3–21 (in Ukrainian).
- McGrath, A. (2013). *Intelektualni vytoky yevropeiskoi Reformatsii* [Intellectual Origins of the European Reformation]. Trans. from English. Kyiv: Nika-Tsentr, 344 p. (in Ukrainian).
- Monok, I. (2023). Surviving Records of Private Book Collections in the Kingdom of Hungary and the Transylvanian Principality between 1665 and 1830. R. Jagersma, J. Salman, J. M. Bak, C. J. Mews (Eds.). *Private Libraries and Their Documentation, 1665–1830*. Leiden: Brill, pp. 309–330 (in English).
- Mout, M. (2023). Physicians' Libraries in Eighteenth-Century France and Italy. R. Jagersma, J. Salman, J. M. Bak, C. J. Mews (Eds.). *Private Libraries and Their Documentation, 1665–1830*. Leiden: Brill, pp. 331–348 (in English).
- Muccillo, M. (1994). Fabrici d'Acquapendente, Girolamo. *Dizionario Biografico degli Italiani*. Roma: Istituto dell'Enciclopedia Italiana, vol. 44, pp. 768–774 (in Italian).
- Nuvoloni, F. (2023). Private Collections as Public Models in Early Modern Italy. R. Jagersma, J. Salman, J. M. Bak, C. J. Mews (Eds.). *Private Libraries and Their Documentation, 1665–1830*. Leiden: Brill, pp. 223–280 (in English).
- Opsomer, C., & Halleux, R. (1991). Marcellus ou le mythe empirique. P. Mudry, J. Pigeaud (Éd.). *Les écoles médicales à Rome: Actes du 2ème Colloque international sur les textes médicaux latins antiques, Lausanne, septembre 1986*. Genève: Librairie Droz, p. 160 (in French).
- Ospian, O. (2010). «Topographia civitatis Leopolitanae» Yohanna Alembeka pochatku XVII st. yak dzhherelo z istorii Lvova: kohnityvna ramka, naratyvni stratehii [«Topographia civitatis Leopolitanae» by Johann Alnpeck from the early 17th century as a source on the history of Lviv: cognitive frame, narrative strategies]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, no. 4, pp. 194–209 (in Ukrainian).
- Partington, J. R. (1961). *A History of Chemistry*. London; New York, vol. 2, 795 p. (in English).
- Piacentini, M. (Ed.). (2024). *Il Cinquecento. Umanisti e filologi polacchi*. Padova: Padova University Press (in Italian).
- Polski Słownik Biograficzny*. (1937). Kraków, t. 4 (in Polish).
- Polski Słownik Biograficzny*. (1948). Kraków: PAU, t. VI (in Polish).
- Ratzel, F. (1887). Ortelius, Abraham. *Allgemeine Deutsche Biographie*. Leipzig, vol. 24, S. 28–433 (in German).
- Różycki, E. (1994). *Książka polska i księgozbiory we Lwowie w epoce renesansu i baroku*. Wrocław: Ossolineum, 303 s. (in Polish).
- Schard, S. (1566). *Lexicon iuridicum iuris Romani et pontificii*. Basel (in Latin).
- Sellberg, E. (2024). Petrus Ramus. E. N. Zalta U. Nodelman (Eds.). *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2024 ed.). Retrieved from: <https://plato.stanford.edu/archives/win2024/entries/ramus/> (in English).
- Sixtus (Syxt), E. (1617). *O cieplicach we Skle ksiąg troje*. Zamość (in Polish).
- Sixtus, E. (1627). *Commentarius Medicus in L. Annaei Senecae opera*. Leopoli, 106 p. (in Latin).
- Skoczek, J. (1939). *Lwowskie inwentarze biblioteczne w epoce renesansu*. Lwów, 333 s. (in Polish).
- Skrzhynska, M. V. (2009). Livii Tit [Livy Titus]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy* [Encyclopedia of the History of Ukraine]. Kyiv, vol. 6, p. 200 (in Ukrainian).

Terentius, P. T. A. (2006). *Zarubizhni pysmennyky: entsyklopedychnyi dovidnyk [Foreign Writers: An Encyclopedic Guide]*. N. Mykhalska, B. Shchavurskyi (Eds.). Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan, vol. 2, p. 603 (in Ukrainian).

Vesalius, A. (1537). *Paraphrasis in nonum librum Rhazae medici Arabis clariss. ad Almansorem regem*. Leuven: Rutgerus Rescius (in Latin).

Vidus Vidius (1508–69). (1957). *Medical History*, vol. 1, pp. 186–188 (in English).

Walker, G. P. (2023). Material and Visual Dimensions of Dutch Book Collections. R. Jagersma, J. Salman, J. M. Bak, C. J. Mews (Eds.). *Private Libraries and Their Documentation, 1665–1830*. Leiden: Brill, pp. 149–172 (in English).

Wildberg, C. (1988). *John Philoponus' Criticism of Aristotle's Theory of the Aether*. Berlin; New York: De Gruyter, 322 p. (in English).

Надійшла до видавництва 5 липня 2025 р.